

REFORM VAGY FORRADALOM

Hegel politikai álláspontjának kérdéséhez

C Z I R J Á K J Ó Z S E F

„Olyan bevett vulgáris frázisokkal, mint optimizmus, versus pesszimizmus, Goethe és Hegel kérdésfeltevésének még csak a közelébe sem jutunk”¹

(Lukács György)

A KÉRDÉS TÖRTÉNETE ÉS A MEGOLDÁSOK

A hegeli filozófia és a politikai álláspont értelmezése és értékelése, éppúgy Hegel személyes magatartása – mint közismert – már életében éles viták tárgya volt. A klasszikus német filozófia jelentős képviselőinek kölcsönös kritikája a filozófia immanens vitájaként a kor természetes jelensége ugyan, de már ekkor is megmutatkozott, hogy az eltérő valóságértelmezés a háttérnek, a politikai álláspontok különbözőségének tudatos érvényesítését is jelentette. A következetesség értelmében főként Hegel esetében beszélhetünk politikai gondolkodóról, aki a tulajdonképpeni közismert botránykövet majd csak *A jogfilozófia alapvonalainak* megjelentetésével szolgáltatja. A filozófiatörténeti munkák általában különösen nagy álláspontváltozásnak tüntetik fel a jogfilozófiát, hiszen az ifjú Hegel korai, „forradalmi” korszakának kiemelése általánosan elfogadottnak számít. E kontraszt keletkezését segíti az is, hogy a szakirodalom kevés súlyt helyez Hegel korai politikai írásaira, főként a württembergi viszonyokkal foglalkozó, tehát konkrét politikai tárgyú recenzióinak elemzésére, továbbá berlini egyetemi tevékenységének részleteire, illetve a korabeli német és külföldi (angol, francia) napi eseményekre való reagálásaira és ezek körülményeire. Azt találjuk, hogy a szerzők többnyire megelégszenek az illusztráló idézetekkel. Így természetesen megmarad a forradalmi korszak és a reakciós apologetika időszakának ellentéte, mely a Hegel-értelmezés témakörében különféle álláspontok alátámasztására szolgál, illetve különféle megoldási kísérletekre nyújt lehetőséget.

Miként lehetségesek nagy eltérések, sőt ellentétek a megoldási kísérletekben? Hiszen a történelmi *eredmények* alapképlete ma már egyértelmű és mégiscsak zavaró, hogy Marx egykor a Hegel körüli vitában nyíltan Hegel tanítványának vallja magát, Lenin lehetségesnek látja, hogy materialista módon olvassuk Hegelt, Engels pedig egyenesen úgy fogalmazott, hogy „a németeknek vagy el kell vetniük nagy filozófusaikat, vagy pedig el kell fogadniuk a kommunizmust”.² A filozófiatörténeti „megoldások” azonban ettől még nem zavartatják meg magukat. Egyrészt azt látjuk, hogy a „fiatal” és az „idős” Hegel képletén könnyen illusztrálva lehet fenntartani az idealizmus és dialektika, az elv és a módszer ellentétes hatását egyazon szerzőnél, holott a hegeli „álláspontváltozás” tényleges magyarázatához konkrét történeti vizsgálódásra lenne szükség. Másrészt, ha a Hegel-értelmezés e kettőssége nem látszik tarthatónak, akkor vagy visszaesésről szokás beszélni,

¹ Lukács György: A haladás ellentmondásai és az irodalom. *Kritika*, 1974/12, 16. o.

² MEM 1, Kossuth, Budapest 1957, 439. o.

vagy tagadják az egyik korszak jellegének dominanciáját, főként persze az ifjúkori periódus radikális színezetét. De céltől és állásponttól függően jó alkalom lehet ugyanez a kettősség a jakobinus diktatúrától való visszariadásra és a Philisterzopfra való hivatkozásra, Hegelt beletörődőnek—megalkuvónak mutatva, vagy éppen ellenkezőleg gyakran látnak a szerzők lehetőséget arra is, hogy a hegeli öltözetet belül, tehát lényegénél fogva „vörösen béleltnek” (E. Bloch) mutassák. Megjegyezzük, hogy a példaként idézett Bloch esetében nem arról van szó, hogy a marxizmus ellen kívánja azt jelezni, hogy Hegeltől el lehet jutni a marxizmushoz. Ehhez persze a mente kifordítására van szükség, amelynek „hogyanja” szintén értelmezési feladat, de amely tehát mindenképpen csak Hegel *korlátai* ellenében, tehát a mente kiforgatásával-kifordításával, azaz a „német plundra” leküzdésével tényszerű, történetileg konkrét kibontásával lehetséges. Ha azonban éppen ezt hagyjuk a háttérben, a filozófiatörténeti kontinuitás feldolgozatlanságával is, akkor jelentősen változtatunk a marxizmusnak éppen politikai lényegén, és félő, hogy egyfajta rövidrezárással fontos tartalmi mozzanatok is háttérbe kerülhetnek.

A jelzett Hegel-értelmezési módoknál ugyanis változatlanul probléma marad, hogy Engels Liebknecht-nél is visszautasítja Hegelnek „poroszként” való jellemzését, az, hogy szinte értelmi mércéül szolgált nála, ha valaki — mint pl. Bakunyin — mégiscsak érti Hegelt. Ezért feltétlenül értelmezendő tehát a politikai álláspont összefüggéséből is az a hozzáállás, amit a Hegelt kritizáló Marx úgy jelzett és értékelt Hegelnél, hogy „... a kritika összes elemei rejtett és sokszor már a hegeli álláspontot messze túlszárnyaló módon *előkészítve és kidolgozva* benne vannak”.³ Ezért mutathatta ki bizonyító erővel egyik filozófiai munka, hogy: „A dialektikus módszer és az eszme tartalma nem állítható szembe egymással, nincs is rá szükség ahhoz, hogy a hegeli filozófiát a marxizmus előfutárának tekinthessük”.⁴ Annak a kérdésnek a tisztázásához tehát, hogy filozófiája elméleti súlyával és konkrét álláspontját „messze túlszárnyaló” jellegével, annak gyakorlatra válthatóságával Hegel mennyire volt tisztában, ahhoz — úgy véljük — politikai platformjának elemzésével is hozzájárulhatunk. Bár kétségtelen, hogy azt a kérdést, „hogyan az ez idő szerinti empirikus jelen hogyan jut ki meghasonlottságából, hogy hogyan alakítja magát, azt neki kell átengednünk és (ez) nem *közvetlenül* gyakorlati dolga és ügye a filozófiának” — írja Hegel a vallásfilozófia lezárásaként, mégpedig éppen abban a gondolatmenetben, amelyben megállapítja, hogy az elpusztulásról is szólni kellene, mert hiszen bármilyen rosszul is hangzik, ez a dolog a valóságban létezik. „Ezt a rossz kicsengést számunkra (akik követték Hegel gondolatmenetét — *Cz. J.*) a filozófiai megismerés feloldotta...”.⁵, vagyis mint természetesen tudta bemutatni. Ezért a továbbiakban a hegeli filozófiai elmélet átválthatóságának a nem „közvetlenül” gyakorlatra való átváltási példájaként Hegel politikai álláspontját vesszük szemügyre. Véleményünket általánosságban előrebocsátva megjegyezzük: önmaga feladatát Hegel abban látta, hogy megragadja a kor valóságos mozgását és megfogalmazza az ennek megfelelő és így e mozgást segítő magatartást. A valósággal, azaz a szerinte valóságos lehetőségekkel való „kibékülésről”, nem pedig megalkuvásról beszélhetünk, bár — mint erre majd kitérünk — egyfajta távlatnélküliség, illetve a tényleg valós alternatíva meg nem értése Hegelnél tény, de amely

³ Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Kossuth, Budapest 1970, 104. o.

⁴ Vas Ida: *Munka és logika*. Akadémiai, Budapest 1977, 143. o.

⁵ Hegel: *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*. II, Suhrkamp, 1969, 344. o.

nála mégsem jelentette a fennállóba való belenyugvást, még kevésbé annak apológiáját. „Ezért – írja Lukács György – haladó a megbékélésnek ez a specifikus formája.”⁶ Hegel nagysága és korlátja éppen abban rejlik, hogy problémáját egy több alternatívát „mutató” korból fogalmazza meg, de ahogy az túlhalad önmagán, ill. egy állapotán, úgy mutatja meg értékelőjének korlátait is. A változás gyorsasága és ezzel a Hegelen való túllépés igénye, mely tanítványainál éppen politikai vonatkozásban már Hegel életében tudatosult (pl. Gans), eme történelmi helyzetből nyerheti megértését.

A MEGBÉKÉLÉS SPECIFIKUS PROBLÉMÁJA

Beszélhetünk-e specifikumról? Van-e a klasszikus német filozófián belül sajátossága a hegeli politikai álláspontnak? Ismét a *Jogfilozófia* felől nézve a kérdéskört, azt látjuk, hogy ma már szubjektíve nem vádolják ugyan Hegelt sem karrierizmussal, sem reakciós jelleggel, de álláspontját ma sem vezetik le, csak megfeleltetik egy kialakult helyzetnek. Persze nem arról van szó, hogy a kor hegeli értelmezését kívánjuk elfogadtatni, de álláspontját, annak kialakulását, buktatóit végigkövetni tanulságos lehet, esetleg éppen saját korproblémáink filozófiai-politikai megközelítésének helyes kialakításában is.

A „levezetés” ma sem elvégzett feladat, hiszen még Piontkovszkij is így vonja meg a mérleget: „Hegel első 1798-ban megjelent munkája Card francia ügyvéd – a berni arisztokrácia ellen irányuló – politikai pamflettjének fordítása volt, amelyet Hegel saját kommentárjaival látott el. Hegel utolsó műve az angliai választójogi reformról írt, 1831-ben megjelent cikke volt. Ebben az angol arisztokrácia politikai privilégiumait védelmezte.”⁷ Később pedig így folytatja: „Az a körülmény, hogy a jogfilozófiában Hegel lemondott annak a kérdésnek a vizsgálatáról, miként válik a korábbi jog ésszerűtlenné, és milyen jognak kell a helyébe lépnie, politikai motívumainak volt a következménye. Ebben Hegelnek a fennálló reakciós rendszerrel való megbékélése jutott kifejezésre.”⁸

Az, hogy Hegel tényleges politikai álláspontja mint meggyőződés, bár téves, de mégis mint elméleti vizsgálódás eredményeként is létrejöhetett, az érintőlegesen is csak ritkán merül fel. Ez pedig oda vezethet, hogy: „Hegelt egyrésztől osztálymeghatározott ismeretelméleti korlátaira visszavezetni és másrészt túlzó követelésekkel fellépni vele szemben azt jelentené, hogy pozitív eredményeit szem elől tévesztjük.”⁹ Közismert ugyanis, hogy a jogfilozófia *megfogalmazása* rákényszerített volt. De vajon egy olyan „ideológus”, mint Hegel, lényegileg nem éppen véleményével fejezi-e ki osztályálláspontját? Ez utóbbi ugyanis Hegelt éppen nem korlátozza következtetéseiben, mert különben konkrét esetben valóban csak így fogalmazhatnánk: „Hegel a Reform Bill ellen foglal állást, az esetleges *angliai forradalomtól való félelme* odasodorja, hogy az angol arisztokrácia politikai pozícióinak védelmezőjévé válik, noha világosan látja a privilégiumnak történelmi túl-

⁶ Lukács György, i. m. uo.

⁷ Piontkovszkij: *Hegel állam- és jogbölcselete és büntetőjogi elmélete*. Akadémiai, Budapest 1972, 17. o.

⁸ Uo. 76. o.

⁹ G. Bartsch: Hegel und die bürgerliche Revolution. *Hegel-Jahrbuch* 1972. Meisenheim am Glan, 156. o.

haladottságát.”¹⁰ Ez a következtetés egyszerűen nem felel meg a tényeknek, de így nézve persze már nem csodálkozhatunk azon, hogy Hegel berlini tevékenysége mint „ellen-méreg”¹¹ szerepel, főként persze a diákság eszméivel szemben.

Noha Piontkovszkij kitűnő kézikönyvének témáját nem is kifejezetten Hegel politikai állásfoglalásának kérdése képezi, mégis azért idéztük, mert szinte összefoglalja azokat a nehézségeket, melyek témánk tárgyában felmerülnek. Amennyiben ugyanis az előszavak, bevezetők, általános korrajzok és jellemzések sok találó megfogalmazásuk ellenére sem mérvadóak „részkérdésekben”, mégis mivel céljuknak megfelelően az olvasóban azt a benyomást keltik, hogy lényegi összefoglalások, ezért más szempontból nézve egyben gyakran dezorientálják is az olvasót. Szándékunk, hogy egy úgynevezett „részkérdésben” egy értelmezést végigvigyünk, megérteni kívánva ezzel a hegeli gondolkodás politikai sajátosságát – korlátait is ideértve. A téma lényegét tekintve pedig elmélet és politikai gyakorlat összefüggését érinti.

Már Hegel egész pályaválasztása, a házitanítószkodás arra utal, mint ezt levelezése és a Card-levelek fordítása és kommentálása is bizonyítja, hogy Hegel a valóságra és a valóság megváltoztatásának lehetőségére irányítja a figyelmet. Szinte összegezően írja, hogy „Németország számára elérkezett az idő, hogy ami igaz, az kinyilatkoztassék . . .”¹² Saját önképzésének eredményét és célját fogalmazza meg a következőképpen: „Tudományos felkészülésemben, melyben az emberek alárendelt szükségleteiből indultam ki, a tudományig kellett eljutnom, és az ifjúkori ideálnak egyúttal egy rendszer reflexióformájává kellett változnia; most, miközben még ezzel foglalkozom, azt kérdezem magamtól, hogy milyen visszaút létezik az emberek életébe való beavatkozásra.”¹³ Bizik abban, hogy a századforduló idején „Azon eszmék elterjedésével, hogy valami milyen legyen, a nyugodt ember közömbössége, hogy mindent úgy vegyen, ahogy van, el fog tűnni.”¹⁴

Hegel jól látja azokat a nehézségeket, melyekkel a tudatosításnak szembe kell néznie. Ez különösen levelezéséből derül ki nyilvánvalóan. Korai gondolkodását nyomon követve egyértelmű, hogy a valóság megváltoztatását nem pusztá kellésként értelmezte és még csak nem is csupán szellemi forradalomra gondolt. Amikor pedig Hegel gyakorlati feladatként a gondolkodásra igyekszik hatni, akkor „a való élet csíráihoz” kapcsolódik, egy határozott realitást vesz figyelembe, mivel „a német nép való életének csírája eddig csak koponyájában burjánzott”.¹⁵ Marx a magy Hegel-bírálatában a 40-es(!) években mutat rá a hegeli felfogás „kritikátlan pozitívizmusára”, „képtelen szinkretizmusára” és annak tarthatatlanságára, mintegy „csak” követve a német élet valóságának Hegelen végrehajtott kritikáját. De ugyancsak klasszikusainktól tudjuk, hogy a forradalmi mozgalom a szellem forradalmával indul, ez készíti elő és csak a közvetlenül forradalmi időszakokban kell és lehet a hangsúlyt áthelyezni a kritika fegyveréről a fegyverek kritikájára. Az azonosság filozófiájában azonban szerintünk Hegel *csak azon* gondolat valóságra törését kívánta objektíve is elősegíteni, melynek ott és akkor volt gondolatra törő valóságpárja. A polgári

¹⁰ Piontkovszkij, i. m. 38. o. (Kiemelés tőlem – Cz. J.)

¹¹ Uo. 36. o.

¹² *Briefe von und an Hegel*. I, (A továbbiakban: *Briefe* . . .) Hrsg.: Hoffmeister, Hamburg 1952, 95. o.

¹³ *Briefe* . . . 59–60. o.

¹⁴ Uo. 24. o.

¹⁵ MEM 1, 383. o.

társadalom érvényrejtését Hegel szükségszerű és reálisan elérhető feladatnak látja, ezért nala ez a meghatározó mozzanat, ezért vállalja ezt minden német következményével mint megvalósítandót, de korántsem volt mindegy számára, hogy milyenként valósulnak meg a polgári célok Németországban.

A fejletlen társadalmi állapotok miatt a megoldások kiagyálása helyett az embereknek Marx szerint is még „csak számot kell adni maguknak arról, ami szemük előtt játszódik, és annak szócsövévé kell válniok”¹⁶. Hegel saját reményei ellenében is látja, hogy a társadalmi problémák polgári megoldása nem megoldás. Ezért reménykedik a maga korperatív elképzelésének az érdekellentéteket áthidaló jellegében. (Stand contra Klasse!) Racionalizmusa mégis illúziókba viszi, főként, mert látja az angol és francia fejlődés visszasságait, melyek absztrakt (francia), illetve félmegoldásos (angol) jellegükből erednek. A korszak általánosan szokásos érvelésével szemben Hegel felismeri azt is, hogy talán a jakobinus diktatúrát sem a plebejusok rablásvágya okozta. Ebből azonban nem következik, hogy a jakobinizmust megoldásnak tartaná. A német megoldás pedig csak eszközeivel együtt merülhetett fel reálisan. Hegel szerint nem szabad a változtatásba belevagni, ha bizonytalan az eredmény. A német erőviszonyok és lehetőségek vonatkozásában a jelenhez kötődés mint kiindulási bázis egyben Hegel realizmusigényét is mutatja. A hegeli tévedés elméleti alapjait illetően kétségtelen, hogy Hegel a valóság mozgathatóságát ugyancsak mint a gondolati folyamathoz hasonlóan irányíthatót értelmezte, amely mozgatható, ha már ismerjük mozgását. „Ez a gondolkodás számára imponáló ugyan, de téves, . . . mert a kritizáló gyakorlat esztét nem engedi jogaihoz jutni” – írja G. Irrlitz. A hegeli álláspont forradalomnélkülisége valójában az ész és a tárgyi gyakorlat tulajdonképpeni viszonyának megoldatlanságát mutatja, mely csak „(a politikai ellentétek reális harcával szembeállított magatartás értelmében) hangsúlyozottan forradalomellenes . . .”¹⁷

Az óhajtott, a gondolati valóság és a létező állapotnak ez az egyesítése a gondolati, tehát a megvalósíthatóként véltnek a javára a német viszonyok között még a 20-as évek után is haladó funkcióval bírt. Kétségtelen, hogy az egyesítés könnyen változtatható apológiává, de csak ha eltekintünk a valósággal való összevetéstől. Hegel azonban mindig az ellenkezőjét vallotta.

Elvileg, követelményszinten már Fichte is azon az állásponton van, hogy: „Tudni kell, hogy a kultúra mely meghatározott fokán áll az a társadalom, melynek tagjai vagyunk, melyik meghatározott fokot kell megtennie az adott időpontban, amelyben vagyunk, milyen eszközöket kell ennek érdekében igénybe vennie. Nos, mindenesetre minden konkrét tapasztalat előtt, az egyáltalában vett tapasztalat előfeltételével, észapról meg lehet adni (berechnen) az emberi nem menetét, körülbelül meg lehet adni az egyes fokokat, melyeket át kell lépnie, hogy a fejlődés egy adott fokához jusson, de azt a fokot megadni, amelyen egy adott időpontban valóban áll (az emberiség), pusztá észokokból éppenséggel lehetetlen, ehhez a tapasztalatot kell megkérdezni. A megelőző kor eseményeit kell, de egy filozófiailag megtisztult látásmóddal kikutatni, magunk körül kell körülnézni és a kortársakat kell megfigyelni. Ez az utolsó része a társadalom számára szükséges ismeretnek mindazonáltal csupán történeti.”¹⁸

¹⁶ MEM 4, Kossuth, Budapest 1959, 137. o.

¹⁷ *Hegels Politische Schriften*. Akademie Verlag, Berlin 1969, I.–II. o.

¹⁸ Fichte: *Über die Bestimmung des Gelehrten*. J. G. Fichte: *Über patriotische Erziehung*. Volk und Wissen, Berlin 1960, 181. o.

A történelem periodizációja aztán jól mutatja, hogy milyen realitással helyezte el Fichte a jelent, annak kelléskjellegét állítva előtérbe. De gondolatmenete egyrészt világos, másrészt azért tartjuk itt indokoltnak Fichtét idézni, mivel radikalizmusa éppen politikai vonatkozásban is szinte Hegel ellentétét képviseli, mégis éppúgy osztja a német felvilágosodás általános alapállását, melynek célja Goethe szerint is az, hogy „... a képzettséget gyarapítani... hogy a szellem... képes maradjon ama nagy tette...”¹⁹, noha éppen Goethe kijelentése az „itt es ma a világtörténelem új korszaka kezdődik” mutatja az új korszaknak aktuálisként meglevő általános felismertségét. Erre az újra való szellemi felkészültség gyakorlati jelentőségét a legjobban a Mainzi Köztársaság története jelzi, amely persze egyben illusztrálja azt a feladatbeli különbséget is, amely egy város és az átalakítás országos nagyságrendje között mutatkozik. Főként, ha az eredmény tartóságára is gondolunk. Fichte éppen a francia forradalom védelmében írva fogalmazza meg, hogy „... erőszakos forradalmak megszüntetésére van egy biztos eszköz, de ez az egyetlen; a népet jogairól és kötelességeiről alaposan felvilágosítani”²⁰. Mivel pedig a feudális állásponttól nézve persze éppen ezekről a jogokról nem lehetett szó, ezért Fichte szerint szükséges a forradalom, de az eszközöket illetően ő úgy foglal állást, hogy „az ne határozzon meg, hanem az határoztassék meg az ész által, ... ne legyen más módon tevékeny mint azon norma alapján amit ez [az ész – Cz. J.] neki előír”²¹. Pedig a radikális Fichte éppen a francia forradalom védelmében érvelve, sőt annak igazolása közben jutott arra a következtetésre, hogy az emberiség „megtanulja, amit tudni szükséges. Nem azért, hogy a b b ó l tanulja meg, (hiszen) az egész világtörténelemben sohasem fogunk semmit sem találni, amit ne mi magunk helyeztünk volna abba, hanem hogy a valóságos körülmények megítélése révén az emberiség könnyebben fejlessze ki magából azt, ami önmagában rejlik...”²² Ennek jellege alapvetően az ésszerűségben van, mely Fichténél mégiscsak követelményjellegét kap, főként azután, hogy a történelmi gyakorlat fölé rendeli.

A fichtei álláspont más vizsgálódási szempontból is igen tanulságos, de éppen az elméleti-filozófiai és a politikai-gyakorlati álláspont összefüggésében érdemes még megnézni, hogy végül is a német viszonyok között milyen gyakorlati lehetőséget látott a radikális Fichte. „Mit akarok?” – kérdezi 1813-ban önmagától egyik fogalmazványában,²³ melyben (lásd a jegyzeteket) a cenzúra szempontját még figyelmen kívül hagyhatta és ezért politikai álláspontjának lényegébe enged bepillantást. Felismerve a körülmények történelmileg meghatározott jellegét egyik „fő gondolatnak” az alkotmányra való felkészítést látja²⁴ Fichte is. Ez pedig ugyancsak nehéz és fontos gyakorlati kérdés volt a

¹⁹ Goethe zu H. Luden am 13. Dezember 1813. *Goethes Gespräche mit Eckermann*. Lipcse é. n. 139. o.

²⁰ Fichte: Beiträge zur Berichtigung der Urteils des Publikums über die französische Revolution. *Philosophisches Erbe*. I, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1962, 29. o.

²¹ Uo. 33. o.

²² Uo. 29. o.

²³ Fichte: *Sämtliche Werke*. 7, Lipcse 1845, 546. o. „Was... will ich? Das Volk anfeuern... es versteht noch nichts von der Freiheit. – Die Grossen erschüttern? Diese wäre unpolitisch im gegenwärtigen Momente. Aber die Gebildeten, bis zur Idee der Freiheit Entwickelten auffordern, daß sie die Gelegenheit brauchen, zum um wenigstens theoretisch ihre Recht geltend zu machen und auf die Zukunft zu weisen.”

²⁴ Uo. 549. o.

szabadságból semmit sem értő nép esetében. E munka úgynevezett szellemi jellegét pedig éppen úgy nem lehet számonkérni, mint ahogy a francia felvilágosodástól sem lehet számonkérni, hogy csak tudatosít (hiszen éppen ez volt a *gyakorlati* feladat), és Németországban az a kérdés, hogy a felvilágosítás elvégezhető-e egyáltalán és főként hogyan, ha radikális akar lenni.

Úgy tűnik, Fichte közel jutott ahhoz, hogy átlássa radikalizmusának illuzórikus jellegét. Ehhez a történelmi helyzet, annak általa is említett történelmi vizsgálata nagyban hozzásegítette. Hegelnél ugyanezen okokból szinte Fichte „visszalépésének” folytatását látjuk, főként berlini éveiben. Nála már csak ezért sem pusztá kellésről van szó, hanem „a kellés feloldásának”²⁵, a feloldás reális lehetőségének felismeréséről, amely feloldásnak persze megvannak a maga szükségszerű negatív következményei. De Hegel a negatívumokat velejároként „elfogadja”, mert a reális perspektíva érdekében csak a feloldás burzsoá tartalmát véve látja elkerülhetőnek az üres ideák kergetését. Ez a burzsoá alternatíva a forradalom és Napóleon hatására elkerülhetővé teszi, sőt lehetővé sem teszi a forradalmi diktatúrát – lévén, hogy a polgárság lényegében keretet kap burzsoá tevékenységének kibontakoztatásához.

A kellésnek, az ésszerűnek a tartalma Hegelnél tehát a valóság aktuális igazságának, megjelenő lényegének megfogalmazása, és úgy tűnik, hogy az általános vád, a politikai apológia is elesik. Feltéve persze – és ez döntő –, hogy a filozófia a valóság ütőerén tartotta a kezét. Ezért nem lényegtelen adalék az, ami már 1870-ben Rosenkranznál felmerül: „Hegel ellentmondása . . . hogy kritikailag végiggondolt érett ítélete horderejének teljességgel tudatában volt. Innen ered, hogy valamennyi pártot alaposan magára haragította.”²⁶ Egyfajta hasonló magáraharagítás helyzetét a későbbiekben is fenntartotta a hegeli tanítás bizonyos szűk látókörű, merev értelmezése; éspedig komoly következménnyel, melyre találoan utal Piontkovszkij, amikor így fogalmaz: „Hegel filozófiájának helytelen *politikai* értékelése volt az alapja annak a nihilizmusnak, amellyel tudományos dolgozóink egy része a hegeli filozófiához viszonyult, s amely egy időben elég széles körben elterjedt. Ez viszont az elmélet területén dolgozó szakemberek általános filozófiai műveltségének színvonnalsüllyedését eredményezte.”²⁷

Klasszikusaink alapján már szinte közhelynek számít, hogy materialista dialektika úgyszólván nincs a hegeli dialektika kritikai legyűrése nélkül. Hogy ez milyen szörnyű fejfájásokat okozó feladat, arra éppen klasszikusaink mutattak rá. Az alapvető kérdés Hegelnél mindig annak a problémának a megválaszolása, hogy a társadalmi valóság mozgását hogyan lehetne az emberi kívánságnak megfelelően irányítás alá vonni. Az ésszerűségnek ez az igénye szándékát tekintve meghaladja a polgári kereteket. A társadalmi testet Hegel a jövőre nézve is csak osztálykülönbséggel tudja elképzelni, de amelyek között „harmóniát” lehet teremteni. Ennek a célkitűzésnek a meghaladása nélkül pedig – mint tudjuk – fel sem merülhet a minőségileg más jövő. Így realitásigényének és humanizmusának megmutatkozik racionális, illetve polgári korlátja is, ugyanakkor azonban filozófiájának konkrét (politikai) következtetései Hegel szerint mindig csak egy gondolkodó szemlélet számára érthetőek, mely tehát egy folytonos reflexiós folyamatként értendő.

²⁵ Hermann István: Egy kategória módosulása. A Sollen a klasszikus német filozófiában. *Valóság*, 1976/12, 5. o.

²⁶ K. Rosenkranz: *Hegel als deutscher Nationalphilosoph*. Lipcse 1870, 162. o.

²⁷ Piontkovszkij, i. m. 15. o. (Kiemelés tőlem – Cz. J.)

Hegelnél tulajdonképpen egy folytonos küzdelmet találunk az alapkérdés megoldása érdekében. Ezért leginkább egy határozott tudatos útkeresésnek nevezhetnénk talán egész munkásságát. Teológiai, vagy kritikai-forradalmi volt-e a hegeli vizsgálódás? Hová vezetett? Realizmusigénye az illúziók felismerését, vagy a megalkuvást jelenti? Annyi bizonyos, hogy Hegel mindig hajlandó volt az ellentétes álláspontok vizsgálata alapján az egyik igazságtartalmának átvételére éppúgy mint a másik tévedéseinek vagy hiányosságainak feltárására. Ezért ad még ma is az egymással szembenálló következtetésekre alkalmat – bár szerintünk csak alkalmat és nem alapot.

Tudjuk, hogy ez a megállapítás mindenképpen értelmezésre, kifejtésre szorul. Kiindulópontul idézzük a már kialakult álláspontot képviselő berlini Hegeltől két kevésbé felhasznált megjegyzést, melyek jól mutatják a politikai pártot szolgáló filozófusokból alkotott véleményét, amikor azoknak – és ezt hangsúlyozni kell – *csak* az a feladatuk, hogy „a többivel szemben egy a közvéleményre lényeges hatást gyakorló tendenciát állítsanak. – Denktier –”²⁸ fűzi hozzá igencsak elitélő egyéni véleményét, vagyis gondolkodó állat (eszköz)nek tekinti őket. Pusztán abban téved, hogy ezek „a filozófusbolondok”, például németeskedő nacionalista színezetben majd hatástalanok maradnak, főként ha a modern sajtó és a mögötte álló érdekek is úgy kívánják.

Itt szükséges még felidézni a „megbékélés” menetének hegeli elképzelését is. A valóság ismerete szükséges ahhoz, – írja –, hogy „az ember tudja, hogy hányadán áll”.²⁹ „A valóság és az elképzelés, melyekhez a tudatom köt, illetve a szellem visz, ellentmondásban vannak.” Ennek a tényhelyzetnek, jelenségszintnek a rögzítése után Hegel az ellentmondás részletezését is megadja, éspedig ugyanakkor, amikor hírhedt történetfilozófiai előadásokat indító beszédében „államfilozófusként” fogalmazott. Hegel szerint az ellentmondás területei:

„a) egyáltalán az objektivitásnak a valósággal szemben(i formájában)

b) az objektív külső világ – önmagával –

c) az én, a szabadság – önmagával –”³⁰

A filozófiaoktatás feladata, a filozófia célja ezek *feldolgozása* – folytatja Hegel. Annak bemutatása tehát, hogy hogyan megy végbe a belső (az eszme) és a külső (a valóság) szembeállítottságának feloldása, vagyis a felvilágosodás morális világnézetének és a német tunyaságnak a feloldása is. Ennek a gyakorlati feloldásnak a problémájaként jelenik meg az, hogy a kispolgári radikális célokat humanizmusa felől Hegel érthetőnek tartotta, de megvalósíthatóságuk realitását még a jövőre vonatkozóan sem tudta helyesen elképzelni. A megoldás igénye felmerül, de csak a berlini német „jelen” eszközeivel közvetítetten.

A valóság nem követi az észkokokat, sem az ész cselét, sőt ravaszabb annál is. A megoldás a harmónia érdekében, de éppen nem egyfajta hegeli harmonizációs formában megy végbe. Marx a valóság ellentmondásosságát és ezért a tudományos elemzés szükséges totalitásigényét felismerve, ezt az ellentmondásosságot éppen nem téveszti össze az ellentmondás mozgásának az emberi történelem „előtörténetében” természettörvényileg

²⁸ Hegel: *Berliner Schriften. 1818–1831.* Hamburg 1956, 704. o.

²⁹ *Dokumente zu Hegels Entwicklung.* Hrsg.: Hoffmeister, Stuttgart 1936, 360. o.

³⁰ Hegel: *Berliner Schriften. 1818–1831.* Jelzett kiad., 18. o.

szükségszerű *egyoldalú létezésével*, vagyis az ellentétességben való mozgásával, és ezért annak ilyen egyoldalú megjelenésével. Ezt az objektív tényt, éppen az adott történelmi körülmények között figyelembe is veszi és fel is használja a marxizmus (propagandájában is!), nem feledkezve meg az „időleges” egyoldalúságból fakadó majdani feladatokról. Ez a helyzet nem szoríthatja háttérbe az elemzés totalitásigényét, de azt alárendeli az aktuálisnak. Nem arról van szó tehát, hogy Hegel talpraállítása megfordítás lenne egy ellenkező fogyatékoságba, amely olyan egyoldalúságra kényszeríti Marxot, mely „nem kevésbé konstrukciónak tűnik”³¹. A vád arra a marxi gondolatra vonatkozik, amelyben – A hegeli jogfilozófia kritikájának bevezetésében – a forradalom feltételének tekinti azt, hogy a társadalom visszasságait egyetlen osztály bűnűl róják fel.

Véleményünk szerint itt a társadalmi-történelmi mozgás szükségszerűségének megértéséről van szó, és éppen ez a konkretizálás segíti majd Marxot annak fölismerésében, hogy a szükségszerűségek a *konkrét* körülményekben alapozódnak meg. Ezért mindig kétféle szükségszerűség létezéséről beszélhetünk, melyek azonban csak a történelmi átmenetek idején aktuálisak a felszínen. Egy létező *érvényesülő* és egy (vagy több!) lehetségesen létező, azaz *érvényesíthető*, érvényrejuttatható tendenciáról, de amely csak az éppen elkövetkező formáció általános felismerését jelentheti a tudományos vizsgálódás számára. Minden egyéb törekvés, mely nem a reális valóságban létező és dominánsá tehető irányra alapul, az utópisztikussá válik, mert óhajának eszközét nem tudja megadni, *illetve* ezért szükségszerűen illuzórikus utakat jelöl meg.

Hegelnél a fennálló tagadása csak a pusztá szembenállásnak a kifejezője lehetett volna. A fennállóból kiindulva viszont nem tudott attól minőségileg eltérőhöz jutni. Lényeges körülmény, hogy az akkori Németországban az ésszerűvel azonosított polgári tartalom is csak óhajtott volt. De már ezen óhajtott polgári viszonyok korlátaira is felfigyel Hegel. Sőt alapvetően *nem is az áttérés maga* – itt csupán *A szellem fenomenológiájára* hivatkozunk –, hanem annak hogyanja, eredményessége, következményei okoznak fejtörést Hegelnek. Lényegileg más elképzelés azonban éppen a valóság realitása iránti igénye miatt nem merülhetett fel. Így ebben rejlik kritikátlan pozitívizmusa is. *A körülmények változása* ugyanis tartalmazza a bennük rejlő törvényszerű lehetőségek kitágulását is. *A változás megváltozássá lesz* és ekkor az ebben érdekelt ágensek folyamatosan érvényre is tudják juttatni, egyébként nembeli érdekeket is megvalósító akarataikat. Ez a fordulat azonban nem automatikus, hanem a felismerésen alapuló szervezés eredménye. Ennek szerve a politikai párt, mely *kénytelen* felhasználni a fennálló gyakorlat konkrét törvényszerűségeit. Ahogy eközben eltűnik *az emberiség* osztályellentétekben való mozgása, úgy válik reálisan leküzdhetővé (mert feleslegessé vált) a haladást képviselő osztály egyoldalúsága is, avagy újratermelődik az egyoldalúság – ahogy erre Marx már „A német ideológiá”-ban figyelmeztetett.

Itt tehát a feltételekről van szó, amelyek megteremtésére áldozni kell. A lényeges éppen az, hogy már meg lehet szervezni azt az általános formát, melyben a társadalom *egésze* az embernek leginkább megfelelő módon létezhet. Ennek eszközeit és szükségszerű, a későbbiekben negatívumként jelentkező velejáróit csak a történelmi körülmények

³¹ H. Kieseewetter: Hegels: ständische Konzeption der bürgerlichen Gesellschaft. *Hegel-Jahrbuch* 1971. 96. o.

vizsgálata mutathatja meg. A feszültségek feloldása csak ezeknek az emberek általi megváltoztatásában érhető el. Ez a folyamat pedig csupán világméretben elgondolva lehet eredményes, illetve végleges. Így az emberiség fejlődése szükségszerűen mutat egysége felé is. Leegyszerűsítve azt, amit Hegel minden érzéke ellenére sem értett meg, úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a kisajátítás megszüntetését csak kisajátítással lehet eredményesen *elkezdeni*. Az ellentétben mutatkozó formai azonosság éppen egy *ellenkező dominancia* érvényrejuttatásának szükségességéből ered, amely konkrétan ismét csak történeti összefüggésben lehetséges.

Hegelhez visszatérve; ő tanításában annak elfogadtatására törekszik, hogy „egyáltalán gondolkodni megtanulni azt jelenti, hogy az általánost és lényegest megragadjuk és a véletlenszerűt, az akadályozót elejtjük”.³² Bár a filozófiai megközelítés egyoldalúságával Hegel maga is tisztában van, de ezt elkerülhetetlennek tartja, hacsak nem akarunk egyáltalán valamely tartalom egyoldalúságtól megszabadulni, és mint írja: „Éppen ezzel lép fel ismét egy másik egyoldalúság, mert a tudatlanság ismét csak egyik oldal.”³³

Most már csak az a kérdés, hogy a filozófia a valóság érvényesülő oldalának mozgását ragadja-e meg? Az egyoldalúság ellentétének milyen a viszonya az egészhez? A filozófia haszna azonban mégiscsak reális. Nevezetesen, Hegel szerint a vele való kapcsolat során tudatosul az emberben lényegének isteni jellege, az állam megtudja, hogy mit kell megvalósítania. Végül ebben „az öntudatban találják meg a véges dolgok a maguk . . . szentesítését”.³⁴

Ezen a ponton hívja segítségül Hegel az általa elképzelt államot mint politikai eszközt. Ha ezt *mint ahogy Hegelnél kimondásra kerül*, óhajként fogjuk fel, akkor egy elképzelt perspektíva jelzéseként felfoghatjuk ugyan, de az út részletezése nélkül bármily progresszívnek vesszük is, mégiscsak illúzió marad. Ráadásul illúziót is kelt, mivel akadályozza a létező államban bennerejlő osztályérdek-képviselő szerep felismerését. Hegel illúziója az elképzelt állam lehetőségét illetően tényleges, és különösen szembetűnő ez akkor, amikor 1831-ben az óhajtott államot álláspontja erősítése érdekében érvelve *Angliával szemben* szinte már létezőnek írja le. Éppen itt derül ki, hogy Hegel nem értette meg a modern (polgári) állam egyre erősödő, de kevésbé nyílt osztályjellegét, mert az egész társadalom eszközeként a részek fölé rendeli, holott az állam egyik rész eszközeként áll a társadalom egésze felett, persze az egész érdekeinek képviseletére hivatkozva. A monarchia formai önállósága mintájára gondolta Hegel az ő állama önállóságát. Ez az a pont, ahol Hegel az önkritika szükségességének határához ért, mivel a 30-as években kezd láthatóvá válni, hogy Németország fejlődése is követni fogja Angliát a polgári fejlődés útján. Egyértelmű kritikája ez a hegeli reményeknek, vagyis annak, hogy a polgári fejlődésen belül valamilyen vezetéssel ki lehetne egyensúlyozni a gazdagság és szegénység ellentétét. Mégis szükség volt legalább a jövő felé vezető tendenciák mellé állni. „A tudás által a szellem megkülönböztetést is tételez a tudott és aközé, ami van”³⁵ – írja Hegel. A filozófia játékos hatása tehát *csak a tudás közvetítésével* képzelhető el. Ezt az álláspontot a

³² Hegel: *Berliner Schriften. 1818–1831*. Jelzett kiad., 16. o.

³³ Uo. 703. o.

³⁴ Uo. 16. o.

³⁵ Hegel: W. W. XIII. (1833), 70. o. Idézi Gerd Irrlitz: *Aufhebung der Hegelschen Philosophie in der Sicht von Marx und Lenin. Hegel-Jahrbuch 1971*. 85. o.

„kivételes körülmények”³⁶ a filozófiába kényszerítik, és így ez már „nem vehető Hegel politikai filozófiája adekvát megjelenéseként”.³⁷ Mindenesetre még erre vonatkozóan is osztanunk kell G. Irrlitz azon véleményét, hogy a fennálló abszolút kritizálásának számonkérése Hegel és a marxizmus meghaladásának kritériumaként mind Marx, mind Hegel ellenében túlságosan szegényes volna.³⁸

A hegeli álláspont nagyságának és korlátjának *egységben* való jelentkezése, illetve ennek bizonyítása megköveteli a konkrét történelmi események hegeli értékelésének végigkövetését. Ennek lényege értelmezésünk szerint az, hogy Hegel hű maradt politikai álláspontjához, a polgári társadalom megvalósulásának szükségességéhez Németországban. Erre lehetőséget látott akkor is, amikor a társadalmi mozgás reakciós tendenciákat mutatott, de a balratolódás sem csillantotta fel előtte a felismert polgári korlátok meghaladásának lehetőségét. Még 1830-ban sem látja Németországban ennek realitását. Ugyanakkor úgy látta, hogy a polgári átalakulás klasszikus francia formája nem hagy más lehetőségek számára helyet. De a reakciós korszak képletét csak akkor tarthatnánk fenn, ha eltekintenénk működésének történelmi körülményeitől. Így viszont helyesnek látszik Ilting azon következtetése, hogy „a radikalizmustól való mentsége sok előnyének nem a legjelentéktelenebbike”.³⁹ Ennek a radikalizmusnak lehetetlenségére már Fichténél hivatkoztunk, de klasszikusainktól tudjuk, hogy ez még a későbbi Németországban is lehetetlen volt. Az elnyomás átfogó, körültekintő jellegére maga Hegel is jó példa, aki levelezésében utal is arra, hogy a műveiben meglevő homályosság gyakran rákényszerített volt a korabeli körülmények által.

A legégetőbb feladat a polgári átmenet biztosítása volt nem forradalmi körülmények között. Értékelési szempontunk tehát az, hogy Hegel mennyiben járult hozzá ehhez a folyamathoz, mennyiben ad többet kortársainál, mennyiben ismerte fel a modern társadalmi problémákat és milyen megoldásokat javasolt? A vele való vita ezek alapján differenciált állásfoglalásra is késztet.

Egyes vélemények szerint Hegel Napóleon bukása után, a Szent Szövetség idejében a reakciós karlsbadi határozatok után politikailag a legálisan lehetséges maximumot nyújtotta a jogfilozófiában, sőt elment a szakítás határáig. Így H.—M. Sass szerint „a jogfilozófia módszertanának lényege az lett volna, hogy a reformköveteléseket elrejtse és követelő jellegében jelentéktelenné, ám világtörténelmi szükségszerűségükben jelentőssé tegye azokat”. A Sollen létezőként való leírása, mert levésben volt, politikai funkcióval bírhatott, hisz „szugerálta az ésszerű politikai cselekvést”.⁴⁰

Kétségtelen, hogy a létező polgári érdekek érvényesítésének szemszögéből nem volt szükség alapvető változásra — egyelőre. Hegel viszont nem ismeri fel a reformista porosz hivatalnokállamban annak tulajdonképpeni szerepét. Az általa lehetetlennek tartott forradalmi út előnyeit bizonyítja, hogy Németországban még a felemás átmenet is hosszú és

³⁶ K.—H. Ilting: *Sonderausgabe aus Hegel, Vorlesungen über Rechtsphilosophie. 1818–1831.* Edition und Kommentar in sechs Bänden, Frommann-Holzboog, Stuttgart–Bad Cannstadt. BRD 1973, 77. o.

³⁷ Uo. 105. o.

³⁸ Vö. G. Irrlitz, i. m. 90. o.

³⁹ K.—H. Ilting, i. m. 105. o.

⁴⁰ H.—M. Sass: *Das Verhältnis der Geschichtsphilosophie zur politischen Praxis. Hegel-Jahrbuch 1968–1969.* 64. és 63. o.

nehéz volt, de főként félmegoldásai miatt súlyos következményekkel járt a polgári demokrácia németországi alakulására nézve. Az új társadalomba való átmenet mindenestre megindult, és mint Streisand írja, „a francia forradalmat ünnepezték, mert lehetővé tette az átalakulást Németországban”.⁴¹ Hegel elismerte, hogy a forradalom *adott* (XVIII. sz. végi francia) *körülmények* között elkerülhetetlen, de igényt tartott arra, hogy elkerülhetőnek – sőt elkerülendőnek vegyük. Németországban az átalakítás konkrét lehetőségével, bár mindig a maga elvi alapállásáról, Hegel többször is foglalkozott. Hogy miről is volt tulajdonképpen szó Hegel szerint, azt a württembergi alkotmánytervezet vitáiról írott hegeli recenzióknak Niethammer általi értékelése⁴² mutatja talán legnyilvánvalóbban. Niethammer a vitatkozó felek álláspontjában a közösré való rámutatást tartja lényegesnek. A parlamenti tárgyalások lényegét látja abban, hogy „nem engedi, hogy maga a nép és az értelmesek a népből szóhoz jussanak”. A recenziót illetően „különösen érdemének tartom, hogy a rendiek ódiságát még alaposabban leplezi le, mint ahogy előtte bármikor történt”. A magunk részéről egyetértünk Niethammer korabeli értékelésével, aki szerint Hegel közvetetten végül is a nép és érdekei kizárásának tényét leplezte le. Ezért a hegeli recenzióra vonatkozó „rosszul álló ügyet ötletesen képviselő” megfogalmazásnak a tartalmát ennek az összefüggésnek a felismerésében látjuk. Hegelnél tehát szó sincs valamelyik vitázó fél (uralkodó, ill. polgársági rendek) melletti állásfoglalásról. Éppen a *kizárt* felet, az igazi partnert hiányolja Hegel, mert meggyőződése, hogy csak ennek bevonásával, azaz érdekeinek figyelembevételével lehet az *egész* érdekében az előremutató megoldásba belekezdeni. Nem arról van tehát szó, hogy a nép képviselőjévé léptessük elő Hegelt, hanem arról, hogy rámutassunk sajátos álláspontjára, annak egy konkrét megnyilvánulásán keresztül. A tényleges kérdés tehát az, hogy hogyan lehetne minden „rend” érdekét biztosítani annak érdekében, hogy a haladás is biztosítva legyen.

Hegelnél az *egész* szempontja nem csupán frazeológia. A rendi gyűlések szemére veti, hogy „. . . az ilyen filiszterek jellemzője, éppen az, hogy nem tudnak döntésre jutni”.⁴³ Hegel az időben meghozott reformokkal nyíltan a forradalom szükségességét, kényszerét óhajtotta megkerülni, de persze tényleges reformokat akart, nem pedig taktikaiakat a régi rend érdekében. Fichtéhez hasonlóan a forradalom elkerülését egyetlen módon látta csak elképzelhetőnek, ha a népet idejekorán felvilágosítják és hozzájuttatják jogaihoz. Hegel is a mélyreható reformok híve, melyeket – és ez a fontos – nem a régi keretek között óhajt látni. Már csak azért sem, mivel „a rendiségben való elkülönülés . . . veszélyes – egyik szembekerülhet a másikkal . . .”⁴⁴ Ez pedig (mint a Reform Billről írott cikkében újra kifejti) forradalomhoz vezethet, ezért leküzdendő, Hegelt különösen elkészeríti a polgári vezetők kétszínűsége, mely akadályozza a kibontakozást. Leleplező helyzetértékelését a következőképpen fogalmazza meg. „Túl gyakran rejlik az általános jóért való szorgoskodás és kívánságuk mögött az a fenntartás: addig, ameddig az a mi érdekeinkkel egybeesik. A javítás igenlésének egy ilyen alapos önkéntessége visszariad és elhalványul, amint ezt az önkéntességet magát egyetlen követelés is célba veszi.”⁴⁵

⁴¹ J. Streisand: Der historische Ort der bürgerlichen Gesellschaft. *Hegel-Jahrbuch* 1970. 308. o.

⁴² *Briefe* . . . II, 171. o.

⁴³ Uo. 175. o.

⁴⁴ *Hegels Theologische Jugendschriften*. Ed. Nohl, 1907. 38. o.

⁴⁵ *Töredék a württembergi állapotokról*. Idézi H. Scheel: *Süddeutsche Jakobiner*. Akademie Verlag, Berlin 1971, 152. o.

Amikor Hegel a francia forradalom absztrakt, mindent tagadó jellegét veszi célba, akkor nyilvánvaló, hogy evidensnek tartja a régeből mint meglevőből való kiindulást, hiszen a képviselőlet vonatkozásában is csak azon múlik a dolog, hogy milyen új tartalmat visznek bele, mely aztán szétfeszítheti a régi formát. Mivel azonban a régi megújítása a forradalmi időszak átvészelésének módszere is lehet, ezért Hegelnél a néptömeg, illetve képviselőinek bevonása annak garanciájaként szerepel, hogy ne lehessen *egyoldalúan* végrehajtani egyik fél érdekeinek érvényesítését sem. Ez az állásfoglalás Hegel esetében annál is inkább őszintének mondható, mivel meggyőződése szerint csak így kerülhető el a forradalomhoz vezető út, de amely biztosítja az előrelépést is. Ennek alátámasztásául az alábbiakban idézzük a Reform Billről írott tanulmányának végkövetkeztetését, amely bizonyítja, hogy maga a hegeli kérdésfeltevés és állásfoglalás sem változott tulajdonképpen. Ez persze éppen fogyatékoságára utal, melyet a szakirodalomban úgy szoktak összefoglalni, hogy a júliusi forradalom novumát Hegel nem értette meg. Ez inkább csak feltehető, hiszen Hegel számára a megértés még nem jelentett elfogadást, azonosulást is. Hegel álláspontját figyelemmel kísérve azt látják, hogy szerinte a forradalom társadalmi eredményeit követni kell. Be kell hozni a lemaradást és pedig úgy, hogy kikerüljük azt a buktatót és (idő)vesztést, amit a forradalom okoz. Így aztán: „A polgári haladás gondolatában és akarásában a polgári ész klasszikus gondolkodójának is a végsőkig kellett cipelnie az ideológia keresztjét.”⁴⁶ A forradalom ugyanis Hegel szerint lehet ugyan történelmileg szükségszerű, de mégiscsak kitérő marad. Olyan kisiklás tehát, melynek következményei nem hozzák közelebb a harmonikus fejlődést. Következtetését az angol körülmények tárgyilagos elemzését követően a lehetséges következmények felvillantása után az illúzióktól való óvasként így foglalja össze:

„Ha a Bill . . . az eddigiekkel ellentétes alapelvnek nyitja meg az utat a parlamentbe és ezáltal a kormányhatalom középpontjába . . . úgy, hogy az fenyegethet, hogy a harc annál veszélyesebbé válik, minél kevésbé áll a pozitív kiváltságos érdekek és a realisabb szabadság követelése között középső magasabb hatalom, hogy őket visszatartsa és kibékítse, mivel a monarchikus elem itt nélkülözi azt a hatalmat, melynek révén más államok . . . egy megrázkódtatástól, erőszaktól, és rablástól mentes átmenetet köszönhetnek. A másik hatalom a nép lenne, és egy ellenzék, mely a parlament közegének eddig idegen alapra épülne, a vele szembenálló párttal nem boldogulna, arra csábíthatna, hogy a népben keresse erejét és hogy aztán reform helyett forradalmat idézzon elő,”⁴⁷ mely tehát úgyszólván csak eszköz, de áldatlan következményei lesznek.

Hegel állásfoglalásának megfogalmazása igen körültekintő és taktikus. Részletes elemzés helyett csak témánk vonatkozásában emeljük ki azt, hogy elítéli a polgárságnak a politikai eseményekhez való szatócs-szellemű, az egész szempontjából felelőtlen hozzáállását (szavazatvásárlás stb.), másrészt a reformok német, azaz politika pártok nélküli „megvalósítását” állítja példaként. Ugyanakkor felvillantja a forradalom veszélyét, hogy ezzel is a Bill *mellét* érveljen, amit azzal tesz érthetővé, hogy rámutat a bevezetése szükségességére, másrészt rámutat arra is, hogy *ellenkezés esetén* a Bill maga lehet a forradalom kiindulópontja.

⁴⁶ Hegels *Politische Schriften*. Jelzett kiad., L–LI. o.

⁴⁷ Hegel: *Berliner Schriften*. 1818–1831. Jelzett kiad., 505–506. o.

Hegel újra rögzíti rálátásának lényegét, mely szerint a polgári társadalom ellentmondásai miatt Anglia is „a legnagyobb megrázkódtatástól tarthatna”,⁴⁸ ha nem sikerülne az ellentétek kibékítése. Pedig ez az ésszerű és Hegel minden mást mint megoldást ki is zár. Az idő azonban a polgárságnak kedvez, ezért egyre kevésbé felelt meg neki a hatalmi kompromisszum Angliában. Németországban viszont a porosz vezetés tanulni igyekszik a külföldi eseményekből és így a hegeli filozófia is egyre kevésbé felel meg a porosz udvar politikai irányának.

A polgárosodás lassú haladását Németországban a francia forradalom és Napóleon is elősegítette. Ahogyan azonban megvalósult, az a további fejlődésre is kihatott. A kompromisszum végzetesnek bizonyult, pedig Hegel éppen ezt szeretne volna elkerülni. Mint már említettük, szerintünk nem is az átmenet, hanem a továbblépés *hogyanja* a tulajdonképpeni hegeli kérdés. „Ezt a folyamatot azonban az idealista filozófia szellemének az észnek kellett volna meghatároznia . . . Ez egy illúzió – viszonyosan –, de egy progresszív polgári illúzió.”⁴⁹ Racionalizmusának valósága ugyanis éppen reális összefüggésekkel tölti ki illúzióját. (Részvétel a választásokon stb.) Ezzel szemben mások ugyan forradalmi intézkedéseket sürgettek, jóllehet még később is csak arról volt szó, hogy ezzel a fenyegetéssel taktikázva reformokat kényszerítsenek ki. Ha pedig ez nem sikerült, akkor a radikalizmus még a röpiratirodalomban is az ellenkezőjére, azaz alázatos kérésre változott át. Ennek gyakorlati politikai hatása korántsem közömbös. Amire leginkább szükség lett volna, az a néptömegnek a politikai vezetése, amely egyáltalán nem létezett, a burzsoázia pedig nem volt rászorítva a nemzeti nézőpont érvényesítésére, de éppúgy hiányzott ezen új politikai erők gazdasági feltétele is.

Ebben az 1820-as évek előtti helyzetben érdekes Hegel első 1797-es elemző állásfoglalása, mely nem hagyja kritika nélkül a *német* polgári álláspontot sem. Mivel azonban éppen ezért álláspontjának publikálása a radikalizálódás ellen hathatott volna, Hegel lemondott a közzétételről, noha az ekkori helyzetértékelésével is kettős irányba kritizált. Elítéli a régihez való ragaszkodást, de – mint írja – „nem látom be”, hogy hogyan volna lehetséges valamilyen új megoldás – ezért óv a régi teljes elsöprésétől, és a franciával ellentétben csak olyan változtatást helyesel, „amely minden következményével teljességében átlátható és kiszámítható”.⁵⁰ Ez persze polgári álláspont és lehetetlen, az áttérés módjai közül pedig a jogok gyakoroltatását mint a nép érlelését a fenti következtetés eleve ki is zárja.

Hegel tehát kezdettől fogva küszködik ezzel a sajátos német helyzettel. Érdekes módon azonban éppen a francia átalakulás mutat a hegeli alapállás számára is elfogadható egyfajta elindulási lehetőséget a nép bekapcsolására. A „párbeszéd”⁵¹, melyet a vezetés a néppel folytat, a tájékoztatás, a magyarázat képezheti a kiindulópontot. Mindez a napóleoni győzelmek idején merülhetett csak fel. Később, Napóleon bukása után ennek a kiindulásnak az előfeltételei már nincsenek is meg, és maga Hegel is beleütközik a cenzúrába. 1808-ban azonban Niethammert még egy német Moniteur megindítására biztatja⁵² és részt kér annak munkájában, melytől kifejezetten gyakorlati hatást vár,

⁴⁸ Uo. 449. o.

⁴⁹ J. Streisand: Hegel und die Wandlungen seiner Zeit. *Hegel-Jahrbuch 1968–1969*. 13. o.

⁵⁰ *Töredék a württembergi állapotokról*. G. Haym: *Hegel und seine Zeit*. Lipcse 1927, 66–67. o.

⁵¹ *Briefe* . . . I, 197–198. o.

⁵² Uo. 209. o.

mivel ebben az „állam állapotát bemutatják”. Hegel ekkor már megfogalmazta a polgári átalakulás szükségszerű folyamatát és a forradalomra Németországban nincs is már szükség – hála a francia hódításoknak. Ennek megfelelően 1807-ben azt várja, hogy a végső párizsi döntések nemcsak külsőlegesen, országfelosztók lesznek, „hanem befolyással lesznek a belső szervezetségre is”⁵³. Hegel tehát a német állapotok kiúttalanságának megoldását látta Napóleon hódításaiban. Így lehetővé válik ugyanis, a széttagolt társadalomban „az alsóbb régiók visszavezetése”⁵⁴. A legfontosabb tehát, hogy az állam szerves képződmény legyen. „Ahhoz, hogy ilyent kapjunk, végre el kell hagyni a pusztaság létszám és a vagyoni cenzus francia absztrakcióját, legalábbis . . . nem téve azt a politikai funkció fő meghatározójává . . . mert ezek az atomista elvek az élőnek az elpusztítói.”⁵⁵ Hegel még a későbbi, 1830-as francia eseményekkel sem ért egyet. *Egyrészt* átlátja ugyan hogy a történelem alakulása megkérdőjelezi az ő elképzelését, mert:

a) A forradalom és az elvont elvek előnye éppen azok felgyorsító hatása miatt nem hozható be.

b) Az eleven történelem minden ésszerűtlensége ellenére is a „francia vonalat” támogatja.

Másrészt ugyanakkor Hegel egyre inkább joggal érvényesnek tarthatja a polgári társadalom elvét érintő kritikáját, hiszen a továbbhaladás polgári módja – minden aktualitása ellenére – sem a tényleges valódi perspektíva az emberiség számára. A teória és a praxis *megfelelési viszonyának* felismerése csak a valóságos erők mozgásának folyamatában lehetséges, mert itt közvetítődik egymás számára. Ez pedig mégiscsak a racionális *gyakorlat* prioritását jelenti. Ezért az érvényesülésre számot tartó elmélet „beavatkozási” folyamata is a kialakuló reális ellentmondások megoldásához kapcsolódó hatalmi harcok gyakorlatának részese.

A fenti hegeli idézet kritikai gondolatmenetét alapul vevő hegeli megoldás a „rend” (korporáció) közvetítő funkciójaként jelenik meg a *Jogfilozófiában*. Tudjuk, hogy ez a hegeli megoldás feltételezi, hogy a bourgeoisie nem nyeli el a citoyen, és Hegel racionalizmusában a független és erős *államnak* éppen ezt kell biztosítania.

Hegel tehát ismét a tulajdonképpeni fő problémához érkezik el. Kérdésfeltevése az előrelépést ugyan igényli, de csak az alkotmányos keretek között, „holott – mint írja – a pozitív irányba lépés szempontjából is előnyösebbnek látszik anélkül”⁵⁶ kormányozni. „Az állam magához való önbizalma”-ként értékeli az „alsóbb rendek öntevékenységének”⁵⁷ megengedését, mely azonban Németországban még a század második feléig váratott magára. Egy ideig Hegel reménykedett a francia külpolitikai hatások teremtette kedvező légkörben, sőt a napóleoni hódítások előtt azt írja: „Ausztria és Poroszország a német rendekre való veszélyességükre vonatkozóan egyenrangúak. Annak, amit egyébként német szabadságnak neveztek, mindkettővel számolnia kellene.”⁵⁸ Alapvetően azonban a francia külpolitikában és ezen belül a jakobinusban és napóleonban is csalódnia kellett,

⁵³ Uo. 92. o.

⁵⁴ Hegel: *Sämtliche Werke*. 7, Schriften zur Politik und Rechtsphilosophie. Ed. G. Lasson, 1913, 177. o.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ *Briefe* . . . I, 197–198. o.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Hegel: *Sämtliche Werke*. 7, Jelzett kiad., 127. o.

hiszen az alapvető kérdés az volt, hogy: (1) A francia polgárság – ideológiájával ellentétben – nem akar egy megerősödő, tehát konkurens német polgárságot segíteni, ezért (2) Németország polgári átalakulása francia nézőpontból politikailag *csak* mint a feudalizmus-ellenes eszköz érdekes, és semmi esetre sem keverheti a polgári Franciaországot a nem kívánatos külpolitikai bonyodalmakba. A feudális koalícióval való harc közben persze a polgári mozgalom németországi támogatása is az ellenfelet gyengíti, de ennek a mozgalomnak a fékezése, cserbenhagyása is elképzelhető, ha a békét igénylő francia érdekek azt megkövetelik. Végül is Németország a francia külpolitika eszközeként még a félmegoldásokat sem tudja végigvinni sem az egység, sem a haladás kérdésében – sőt ez idő szerint elkezdni sem. Ez a tényhelyzet, de Hegel mégis pozitívan értékeli a francia hatásokat, lévén akkor a többi alternatíva eleve negatív. Így történetileg a felfokozódó franciaellenességen keresztül az egységért mint a polgári fejlődés előfeltételéért való harc a poroszok („Organisationsbestien”) mellettiséget jelenti a német polgárság számára, mely igazán csak a németeskedők nacionalizmusában erősödik majd fel.

VÉGÜL IS HOGYAN FOGLAL ÁLLÁST HEGEL?

Véleményünk szerint a jelzett hegeli állásfoglalások után látható, hogy Hegel csak a tervszerű *reformok átvezető megoldása mellett van*, mivel csak ezek hozzák magukkal a külső és a belső egységében az ember deformációtól mentes átalakulását is. Az „állam-érdek” igazi szolgálata révén ezt megvalósíthatónak tartotta, ha abban a tudomány és ezáltal az egész juthat szóhoz. Az elvont jog francia absztrakcióiból következhet előrevivó gyakorlat, de az véletlenszerű lesz, mert ki van szolgáltatva az osztályérdek érvényesülésének. Hegel ezért kiemeli, hogy „a nép a törvény szerint jogtalanul, de egy jogos elv alapján jár el” akkor, amikor nem nyugszik bele helyzetébe. De szerinte a jó alkotmányt éppen az jellemzi, hogy megelőzi ennek a helyzetnek kialakulását. Ha pedig a nép – mint Angliában – nem fogékony az eszmék iránt, ha nem igazodik el ezekben, akkor Angliában csak eszközül használnák. Ezért Hegel a német viszonyok lehetőségéből és a francia hibákból tanulva, „kifejezetten politikai célként állítja elénk az osztályok korporatív szervezését . . .”⁵⁹ De ő ezt az összefogást *az állam egésze érdekében követeli* – írja Lasson –, majd megjegyzi, hogy itt van a szocializmushoz való kapcsolódási pont, de arra a következtetésre jut, hogy a „szocializmusnak nincs joga ahhoz, hogy Hegellel való rokonságával dicsekedjék”.⁶⁰ Szerinte ugyanis a „szervezés” és az „egész” szempontja „a kapcsolódási pontot . . . és az alapvető különbséget is mutatja”.⁶¹ Az „alapvető különbséget” mutat megjelöléssel egyetértünk. Szerintünk ugyanis, Hegel az államhoz való viszonyát már korán jelzi ugyan („Túl kell lépniünk az államon . . . szűnjön meg”),⁶² de hiszi, hogy lehetséges az érdekek összebékítése, csak így látja biztosítottnak a fejlődést. *Feltétele* az erős állam általa elképzelt működésének lehetősége. A marxi álláspont csak az ellentmondások végigvitelében látja megoldhatónak azokat. Az osztálykizsákmányolás

⁵⁹ Uo. XXIV. o.

⁶⁰ Uo. XXV. o.

⁶¹ Uo. XXIV. o.

⁶² *Dokumente zu Hegels Entwicklung*. Jelzett kiad., 220. o.

lehetetlenségét garantálni a marxizmus szerint csak az *osztályellentétek megszüntetése mint előfeltétel* után lehetséges, és enélkül nem lehet az osztályellentéteket pl. rendi szervezéssel áthidalni, bármilyen szervezet is áll legfelül.

Hegel tehát nemcsak a közvetítő foglalkozási és érdekképviselői – és nem feudális – rendek szerepeltetésével, hanem főként a közvetítés irányával, a meghatározó államnak és XIX. századi lehetőségeinek tételezésével marad egy racionális illúzió foglya. De itt szerintünk nemcsak a konkrét megoldásokat, hanem a problémafelvetést, a helyzetértékelést, az elméleti tudományos megközelítés szándékát is fontosnak tartó Hegel megítélésénél a hozzáállás módját kell kiemelnünk, mégpedig éppen abban az értelemben, ahogy a „Német alkotmány”-hoz írott előrebocsátásában írja, vagyis hogy „nem másokkal óhajt vitatkozni, hanem a közélet kialakításához fejt ki nézeteket”,⁶³ azaz a valóság újratemtésével foglalkozik. Márpedig Hegel szerint a kor valóságának sajátja éppen az, hogy benne „tétélezve van az élet egyenlőtlensége és ezzel (az uralom) és szolgaság viszonya . . .”⁶⁴ Ezt Hegel jól látja, következményeit is elemzi, melyekkel nem ért egyet, de nem tud megoldást adni. Ezért aztán olyan helyzet alakult ki, hogy éppen az angol parlament összetétele Hegel számára elviselhetőnek tűnt, de csak azért, mert az „ésszerűtlen hagyományok egész tömege tényszerűen jobb eredményt hozott, mint amit egy elvontan igazságos választójog létrehozhatott volna”.⁶⁵ Hegel pártfogója a reformer Altenstein a hegeli filozófiát értékelve „a valósághoz való viszonyulás egyedül helyes álláspontját látja a filozófiában”, mert annak célja a jelenlevőt és a valóságosat úgy látta, hogy ennek alapján sikerülhet „megóvnia a hallgatókat . . . különösen az állammal szembeni üres ideálok önkényes megfogalmazásától”.⁶⁶

Altenstein Hegelre vonatkozó szavainak értékelő tartalma szerintünk nem vet feltétlenül negatív fényt az „államfilozófus” Hegelre. A reformok mellett elkötelezett Altenstein önértékelő állásfoglalása szerint a reformok utáni kurzusváltásnál is meg kell mindent kísérlni, és neki is a helyén kellett maradnia, úgyszólván annak személyi garanciájaként, hogy az általános intézkedések meghatározott irányú értelmezést és gyakorlatot nyerjenek. A valóság *gondolkodó elsajátítása*, melyet Hegel képviselt, azt jelenti, hogy Hegel ezzel az alapállással, a filozófiailag letisztult látásmóddal a valóság változásaihoz, azok követéséhez és újraértékeléséhez utal bennünket; ezzel pedig túl is mutat önmagán.

RESUMÉ

József Czűrják: *Reform oder Revolution. Zur Frage von Hegels politischem Standpunkt*

In seinem Artikel ist der Verfasser der Meinung, daß der Hegelsche Standpunkt in konkret-politischen Fragen eigentlich nicht aus seiner

Philosophie "abgeleitet" wird. Es scheint falsch zu sein, auf Grund heutiger Wertung von Hegels politischen Aussagen auf den allgemeinen Charakter seiner Philosophie direkt zu folgern. Philosophie und Politik beziehen sich zwar gegenseitig aufeinander, aber nicht unmittelbar, sondern

⁶³ Hegel: *Sämtliche Werke*. 7, Jelzett kiad., 158. o.

⁶⁴ Uo. 441. o.

⁶⁵ Uo. XIII. o.

⁶⁶ *Briefe* . . . II, 287. o.

selbst die geschichtliche Wirklichkeit, deren Reflexionsformen sie sind, dient zu ihrer Vermittlung.

Die differenzierte Beantwortung einer solchen philosophiehistorischen "Detailfrage" wie politischer Standpunkt wird, um auch Doppelheiten der Hegel-Interpretation loszuwerden, nur nach historisch exakter Auseinandersetzung mit dem Problem für möglich gehalten. Der Artikel mochte zu dieser schwierigen, aber auch als Quelle des Marxismus umso schwerwiegenden Frage als Beitrag dienen.

Hegel hat die Aufhebung des Zwiespaltes der Wirklichkeit als eine nicht direkte Aufgabe der Philosophie bezeichnet. So ist aber die politische Stellungnahme Aufgabe der Philosophie. Das Hegelsche Ziel, das Begreifen der Wirklichkeit hat auch seine praktische Bedeutung, indem es nämlich auch die Möglichkeit einer adequadaten Haltung der Subjekte zu und in dieser Wirklichkeit der Zeit aufzuweisen glaubt. Deshalb soll diese Versöhnung mit der Wirklichkeit einem Seinsollenden Standpunkt gegenüber nur die Bedeutung einer Versöhnung mit der "wahren" Möglichkeit dieser Wirklichkeit haben. So ist, laut Georg Lukács, diese spezifische Form der Versöhnung fortschrittlich.

Hegels Zeit scheint eine Zeit aktueller Alternativen zu sein, die aber sehr bald ihre strenge Eindeutigkeit erhält und dadurch auch an Hegel schonungslos ihre Kritik übt. Das haben zuerst eigentlich schon die Junghegelianer wahrgenommen, doch nur durch die marxistische Grundhaltung konnte der Methode eines Ausweges aus dieser Situation die Bahn gebrochen werden. Hegels politische Äusserungen sind mit dem Übergang in die bürgerliche Gesellschaft verbunden. Er bejaht die neue Gesellschaft eindeutig, fraglich bleibt aber die Form und die Mittel durch die der Übergang vorangeht. Hegel wünscht nämlich eine bürgerliche Gesellschaft

von spezifischer Qualität. Die Wirklichkeit bildete sich aber nicht nach seiner rationalen Vorstellungen. Der Apologetismus war zwar bei Hegel durch den ständigen Vergleich seiner Vorstellungen und der Wirklichkeit zu vermeiden, doch wurde damit zwangsläufig ein schon von Fichte begonnenes Aufgeben eines Anspruches auf Radikalwendung fortgesetzt. Da eine radikale Umwälzung illusorisch war, läßt Hegel ein Vermeiden bzw. Umgehen einer Diktatur gerade als Vorteil erscheinen und die Reformation als maßgebendes Vorbild zur Geltung kommen. So gibt Hegel zwar Veranlassungen aber keinen wirklichen Grund, um auf seine sogenannte reaktionäre Anschauung mit Recht folgern zu können.

Hegel will die rasche gesellschaftliche Entwicklung – also die Folge der Revolution. Er will aber eine Revolution ohne Revolution, also die Fortentwicklung ohne Gegensätze, die ja immer drohen, zu einer Revolution zu führen. Er will Widersprüche ausgleichen anstatt sie ans Ende zu treiben, da dieser Prozess mit einer Einseitigkeit verbunden ist. Die Hegelsche Position vermag nicht zu akzeptieren, daß eine *Einseitigkeit* im Interesse des "Pöbels" als eine geschichtlich aufgezwungene anzunehmen ist, die aber als Voraussetzung zur Möglichkeit der Verwirklichung der *Totalität* einer neuen Qualität der Gesellschaft dient.

Hegels Fragestellung hat sich nicht geändert. Für seine Antwort muss auch die Julirevolution, neben der bitter wahrgenommenen Lebenskraft des revolutionären Weges, vor allem das sich immer mehr zeigende Negative der bürgerlichen Welt geliefert haben, was der Philosoph der List der Vernunft aber nicht als Preis der Entwicklung in Kauf nehmen wollte. So mußte er das "Kreutz der Ideologie" seines bürgerlichen Humanismus weiter behalten, der aber trotz allem eben bis zu seiner Zeit nur als eine progressive Illusion bezeichnet werden kann.